

Bogusław Szmygin^a

orcid.org/0000-0003-0629-4495

Współczesna teoria konserwatorska w świetle tekstów doktrynalnych – zmiana paradygmatu

Modern Conservation Theory in the Light of Doctrinal Texts: A Paradigm Shift

Słowa kluczowe: teoria konserwatorska, teksty doktrynalne, zmiana paradygmatu

Keywords: conservation theory, doctrinal texts, paradigm shift

Wprowadzenie

Porównanie dokumentów doktrynalnych przyjętych w ostatnich dekadach z dokumentami, które stanowiły wyraz doktryny konserwatorskiej w XX wieku, pokazuje zachodzący proces transformacji. Jest to proces głęboki, spójny, jednokierunkowy. Zmiany prowadzą do coraz większej liberalizacji doktryny konserwatorskiej, co w praktyce zagraża ochronie zabytkowych wartości dziedzictwa. Dlatego bardzo ważne jest zidentyfikowanie charakteru zachodzącej transformacji teorii konserwatorskiej i przedyskutowanie jej konsekwencji.

Mając na uwadze kluczowe aspekty określające teorię konserwatorską, można wskazać cztery zachodzące procesy przemian. Oczywiście nie są one czytelne we wszystkich dokumentach tworzących *corpus* współczesnych (ostatnich dekad) dokumentów doktrynalnych, tym niemniej można je zidentyfikować w treści większości dokumentów.

Poszerzenie przedmiotu ochrony

Pierwszym ważnym kierunkiem przemian teorii konserwatorskiej jest rozszerzenie przedmiotu ochrony. W tradycyjnej teorii konserwatorskiej przedmiotem

Introduction

A comparison of the doctrinal documents adopted in recent decades with those that constituted the expression of conservation doctrine in the twentieth century shows the transformation process taking place. It is a profound, consistent and unidirectional process. The changes lead to an increasing liberalization of the conservation doctrine, which in practice threatens the protection of historical heritage values. Therefore, it is very important to identify the nature of the ongoing transformation of the conservation theory and discuss its consequences.

Keeping in mind the key aspects that define conservation theory, four ongoing processes of the transformation can be identified. Of course, they are not legible in all documents that make up the body of contemporary (recent decades) doctrinal documents, nevertheless they can be identified in the content of most documents.

Expanding the subject of protection

The first important direction in the transformation of conservation theory is the expansion of the subject of protection. In traditional conservation theory, the

^a prof. dr hab. inż., Wydział Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej, Katedra Konserwacji Zabytków

^a Prof. D.Sc. Ph.D. Eng., Faculty of Civil Engineering and Architecture, Lublin University of Technology, Department of Conservation of Monuments

Cytowanie / Citation: Szmygin B. Modern Conservation Theory in the Light of Doctrinal Texts: A Paradigm Shift. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2023, 75:7–21

Otrzymano / Received: 12.06.2023 • **Zaakceptowano / Accepted:** 3.07.2023

doi: 10.48234/WK75PARADIGM

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

ochrony były materialne elementy o największej wartości zabytkowej. Za warte ochrony uznawano przede wszystkim najcenniejsze obiekty i zespoły, należące do zamkniętych okresów stylistycznych, reprezentujące główne grupy dzieł architektury i urbanistyki. Tymczasem obecne rozumienie dziedzictwa obejmuje (może obejmować) wszelkie niewspółczesne elementy środowiska kulturowego.

Proces poszerzania rozumienia pojęcia dziedzictwa – i tym samym przedmiotu ochrony, trwa właściwie od początku formułowania podstaw teoretycznych tej dyscypliny. Początkowo jako cenne uznawano przede wszystkim obiekty najstarsze i najdoskonalsze w ramach wybranych grup typologicznych. Dlatego liczba dóbr spełniających te warunki była niewielka¹. Wprawdzie już w słynnym Manifeście Williama Morrisa z 1877 roku zapisano, że formułowane w nim zasady ochrony powinny obejmować obiekty „all times and styles”, jednak w praktyce dotyczyło to przede wszystkim obiektów średniowiecznych². Podobnie w Karcie Ateńskiej z 1931 roku – pierwszym międzynarodowym dokumencie konserwatorskim – deklarowano szacunek dla wszystkich „historycznych i artystycznych dzieł”, ale nadal oznaczało to najcenniejsze zabytki z odległej przeszłości³. Takie podejście stopniowo się zmieniło, jednak generalnie obowiązywało do połowy XX wieku.

Nie oznacza to, że tradycyjną, XX-wieczną doktrynę konserwatorską można traktować jako programowo zawężoną do wąskiej grupy obiektów. Wraz z upływem czasu rozumienie zabytku poszerzało się, przede wszystkim o nowe grupy typologiczne. Już we wspomnianej Karcie Ateńskiej przywołano działania obejmujące skalę miast czy grup obiektów (pkt III *Aesthetic Enhancement of Ancient Monuments*). Proces rozszerzania przedmiotu ochrony doprowadzono do skali krajobrazowej. W 1962 roku Zgromadzenie Generalne UNESCO uchwaliło dokument poświęcony ochronie krajobrazu, w tym również jego komponentów kulturowych⁴. W konsekwencji w Karcie Weneckiej z 1964 roku zapis dotyczący rozumienia zabytku miał już szeroki zakres. W art. 1 zapisano: „Pojęcie zabytku architektury obejmuje nie tylko pojedyncze dzieło, ale także obszar miejski lub wiejski, w którym znajdują się materialne świadectwa określonej kultury, rozwoju przestrzennego o istotnym znaczeniu lub wydarzenia historycznego”⁵.

Można więc uznać, że w ramach przedmiotowego rozumienia zabytku teoria konserwatorska dotarła do granic – zabytkiem mógł być każdy materialnie istniejący obiekt (zespół, krajobraz), który powstał w przeszłości i reprezentował odpowiednie wartości (historyczne, artystyczne, naukowe). Przedmiotowe rozumienie zabytku było oczywiście ograniczone przez ówczesny system wartości, który jako cenne uznawał dzieła architektury (nie budownictwa), należące do zamkniętych okresów stylistycznych. Dlatego nie obejmowano ochroną obiektów przemysłowych, modernistycznych czy wernakularnych. Teoria konserwatorska (metodologia) była już jednak otwarta na uzupełnienie zbioru zabytków tymi grupami obiektów.

subject of protection was the material elements with the highest historical value. First of all, the most valuable structures and complexes, belonging to closed stylistic periods, representing the main groups of works of architecture and urban planning, were considered to be worthy of protection. Meanwhile, the current understanding of heritage includes (can include) all non-contemporary elements of the cultural environment.

The process of expanding the understanding of the concept of heritage—and thus the subject of protection—has been going on actually since the beginning of the formulation of the theoretical foundations of this discipline. Initially, it was primarily the oldest and most perfect structures within the selected typological groups were considered valuable. Therefore, the number of sites that met these conditions was small.¹ Although already in the famous Manifesto of William Morris of 1877 it was written that the principles of protection formulated therein should include structures of “all times and styles,” but in practice this applied mainly to medieval structures.² Similarly, the Athens Charter of 1931—the first international conservation document—respect for all “historical and artistic works” was declared, but it still meant the most valuable monuments from the distant past.³ This approach gradually changed, but generally remained in force until the mid-twentieth century.

This does not mean that the traditional twentieth-century conservation doctrine can be regarded as programmatically narrowed to a narrow group of structures. With the passage of time, the understanding of the monument expanded, primarily to include new typological groups. Already in the aforementioned Athens Charter, measures covering the scale of cities or groups of structures were invoked (point III *Aesthetic Enhancement of Ancient Monuments*). The process of expanding the subject of protection was brought to the landscape scale. In 1962, the UNESCO General Conference adopted a document dedicated to the protection of the landscape, including its cultural components.⁴ Consequently, in the 1964 Venice Charter, the provision on the understanding of a monument was already broad in scope. Article 1 states: “The concept of an architectural monument includes not only a single work, but also an urban or rural area with material evidence of a particular culture, spatial development of significant importance, or historical event.”⁵

It can therefore be concluded that within the objective understanding of a monument, conservation theory has reached its limits—a monument could be any materially existing object (complex, landscape) that was created in the past and represented appropriate values (historic, artistic, academic). The objective understanding of the monument was, of course, limited by the value system of the time, which considered works of architecture (not construction) belonging to closed stylistic periods as valuable. Therefore, industrial, modernist or vernacular buildings were not protected.

Rzeczywisty przełom w rozumieniu zabytku rozpoczął się od przekroczenia wymiaru materialnego. Nowe podejście polegało na objęciu metodologią analizy również wymiaru niematerialnego chronionych zabytków. Dziedzictwo niematerialne zyskało samodzielny status przedmiotu analizy i ochrony, co zostało usankcjonowane poprzez uchwalenie przez UNESCO odrębnej konwencji *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*⁶. Jednak w przypadku dziedzictwa materialnego odrębny proces poszerzenia polegał na uznaniu, że składową historycznych miejsc jest również aura tych miejsc – *genius loci* lub *spirit of place*. Bardzo trudny problem „ducha miejsca” (termin ostatecznie użyty w dokumentach doktrynalnych) starano się ująć analitycznie w zapisach kilku dokumentów. Kluczowe były dwa dokumenty przyjęte przez kolejne Zgromadzenia Generalne ICOMOS. W 2005 roku podczas zgromadzenia w Chinach przyjęto *Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*⁷. Natomiast trzy lata później w Kanadzie przyjęto *Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*. W drugim dokumencie sformułowano definicję: „Duch miejsca składa się z elementów materialnych (miejsca, budynki, krajobrazy, trasy, przedmioty) i niematerialnych (wspomnienia, narracje, dokumenty pisane, festiwale, upamiętnienia, rytuały, tradycyjna wiedza, wartości, tekstury, kolory, zapachy itp.)”⁸. Obydwa dokumenty zwracają uwagę, że wartości miejsca tworzą również komponenty niematerialne oraz relacje tych komponentów z elementami materialnymi. Dlatego proces analizy i ochrony powinien obejmować tę złożoną całość⁹.

Jako finał procesu poszerzania przedmiotu działań konserwatorskich można traktować przyjęcie rekomendacji o historycznym krajobrazie miejskim (Historic Urban Landscape – HUL) w 2011 roku. *Rekomendację w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* przyjęła Konferencja Generalna UNESCO po kilku latach międzynarodowych debat i prac przygotowawczych. Pojęcie historycznego krajobrazu miejskiego było podsumowaniem procesu rozszerzania przedmiotu ochrony – objęło nim całe środowisko kulturowe, jego wszelkie aspekty materialne i niematerialne. Pokazuje to definicja HUL: „Historycznym krajobrazem miejskim jest obszar urbanistyczny rozumiany jako efekt historycznego nawarstwiania się wartości kulturowych i przyrodniczych oraz cech, który wykracza poza pojęcie »historycznego centrum« czy »zespołu«, obejmując szerszy kontekst miasta i jego położenie geograficzne”¹⁰. Kluczowe w tej definicji jest pojęcie kontekstu, które w praktyce obejmuje również użytkowników (interesariuszy) historycznego krajobrazu miejskiego (pkt. 9–13).

Włączenie interesariuszy jako swoistej składowej do analizy dziedzictwa było kolejnym istotnym krokiem w poszerzaniu przedmiotu ochrony. Jednak proces ten nie zakończył się. Dalsza zmiana polegała na przeniesieniu punktu ciężkości – interesariusze przestali być jednym z elementów analizy dziedzictwa, stali się ele-

However, the conservation theory (methodology) was already open to supplementing the collection of monuments with these groups of structures.

The real breakthrough in the understanding of the monument began with transcending the material dimension. The new approach was to include the intangible dimension of protected monuments in the analysis methodology as well. The intangible heritage gained independent status as an object of analysis and protection, which was sanctioned by the UNESCO enactment of a separate Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.⁶ However, in the case of material heritage, a separate process of expansion was the recognition that a component of historical places is also the aura of those places—the *genius loci* or *spirit of the place*. The very difficult problem of the ‘spirit of the place’ (a term eventually used in the doctrinal documents) was attempted to be put analytically in the provisions of several documents. The key ones were two documents adopted by successive ICOMOS General Conferences. In 2005, the Conference in China adopted the Xi’an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas.⁷ And three years later in Canada, the Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place was adopted. The second document formulated a definition: “The spirit of place consists of tangible elements (places, buildings, landscapes, routes, structures) and intangible elements (memories, narratives, written documents, festivals, commemorations, rituals, traditional knowledge, values, textures, colors, odors, etc.)”⁸ Both documents note that the values of a place are also formed by intangible components and the relationship of these components to tangible elements. Therefore, the process of analysis and protection should include this complex whole.⁹

The adoption of the Historic Urban Landscape (HUL) Recommendation in 2011 can be seen as the finale of the process of expanding the focus of conservation efforts. The Recommendation on Historic Urban Landscape was adopted by the UNESCO General Conference after several years of international debates and preparatory work. The concept of the historic urban landscape was a summary of the process of expanding the subject of protection—it included the entire cultural environment, all its tangible and intangible aspects. The HUL’s definition shows that: “A historic urban landscape is an urban area understood as the result of the historic accumulation of cultural and natural values and features, which goes beyond the concept of ‘historic center’ or ‘ensemble’ to include the broader context of the city and its geographical location.”¹⁰ Central to this definition is the notion of context, which in practice also includes the users (stakeholders) of the historic urban landscape (paragraphs 9–13).

The inclusion of stakeholders as a specific component in the analysis of heritage was another important step in expanding the subject of protection. However, this process did not end. A further change was the shift of focus—stakeholders ceased to be one component of

mentem centralnym. Dobrze ilustrują to zapisy Konwencji z Faro, która całkowicie przenosi zainteresowania na interesariuszy dziedzictwa. W dokumencie tym zapisano: „Dziedzictwo kulturowe to grupa zasobów odziedziczonych po przeszłości, które ludzie identyfikują, niezależnie od własności, jako odzwierciedlenie i wyraz ich stale ewoluujących wartości, przekonań, wiedzy i tradycji. Obejmuje wszystkie aspekty środowiska wynikające z interakcji między ludźmi i miejscami w czasie”¹¹. Jeszcze prostsza w swojej jednoznaczności jest definicja dziedzictwa kulturowego w dokumencie przygotowanym przez europejski Komitet Techniczny¹². W normie zatytułowanej „Conservation of cultural heritage”, zapisano: „[...] dziedzictwo kulturowe – materialne i niematerialne podmioty istotne dla obecnych i przyszłych pokoleń”¹³.

Podsumowując nieskoordynowany czasowo proces poszerzania pojęcia dziedzictwa, realizowany przez wiele odrębnych instytucji i organizacji, można wyróżnić dwie kluczowe cechy. Po pierwsze, przedmiotem zainteresowań i ochrony stało się całe środowisko kulturowe, jego wszystkie składowe materialne i niematerialne wraz z interesariuszami. Po drugie, koncepcja dziedzictwa kulturowego ma charakter podmiotowy, to znaczy, że w jego ocenie (i traktowaniu) kluczowe znaczenie mają wartości/znaczenia przypisywane przez interesariuszy (nie ich przedmiotowa charakterystyka). Konsekwencją tej przemiany jest powszechne przyjęcie w słowniku międzynarodowym pojęcia „dziedzictwo” (podmiotowe), w miejsce pojęcia „zabytek” (przedmiotowe).

Poszerzenie zadań ochrony dziedzictwa

Drugim ważnym elementem zmiany teorii konserwatorskiej jest rozszerzenie, a nawet przeformułowanie celów ochrony dziedzictwa. W tradycyjnej doktrynie konserwatorskiej zasadniczym celem działań przy zabytkach była ich ochrona. Tymczasem we współczesnym podejściu ochrona zabytkowych wartości staje się tylko jednym z celów zachowania zabytków, a nawet przestaje to być cel najważniejszy¹⁴.

W tradycyjnej doktrynie konserwatorskiej utrzymanie historycznych obiektów, zespołów, miast, a nawet krajobrazów, było celem samym w sobie. Zachowanie zabytkowych wartości (historycznej, dokumentalnej, artystycznej) było wystarczającym uzasadnieniem dla ochrony historycznych obiektów. Oczywiście chronione zabytki pełniły również różnorodne funkcje użytkowe, edukacyjne, turystyczne, symboliczne etc., a ich wykorzystanie i konieczność dostosowania do tych funkcji uwzględniała teoria konserwatorska. Na przykład zapisy Karty Weneckiej dotyczące „konserwacji zabytków architektury” wskazują jednoznacznie, że sprzyja temu zawsze „ich przeznaczenie na cele użyteczne społecznie” (art. 5). Nie było jednak wątpliwości, że nadrzędny cel ochrony historycznego obiektu wynika z jego zabytkowych wartości. Dlatego na przykład zmiany w układzie

the heritage analysis, they became a central element. This is well illustrated by the provisions of the Faro Convention, which completely shifts the focus to heritage stakeholders. The document states: “The cultural heritage is a group of resources inherited from the past that people identify, regardless of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from interactions between people and places over time.”¹¹ Even simpler in its explicitness is the definition of cultural heritage in a document prepared by the European Technical Committee.¹² In the standard, entitled Conservation of cultural heritage, it states: “[...] cultural heritage—tangible and intangible entities relevant to present and future generations.”¹³

Summarizing the uncoordinated temporal process of expanding the concept of heritage, carried out by many separate institutions and organizations, two key features can be identified. First, the entire cultural environment, all its tangible and intangible components, along with its stakeholders, has become the subject of interest and protection. Secondly, the concept of cultural heritage is subjective, that is, in its assessment (and treatment), the values/meanings attributed by the stakeholders (not their subjective characteristics) are of key importance. A consequence of this transformation is the widespread adoption of the term “heritage” (subjective) in the international dictionary, in place of the term “monument” (structure).

Expanding the tasks of heritage protection

The second important element of the change in conservation theory is the expansion and even reformulation of the goals of heritage protection. In traditional conservation doctrine, the primary goal of activities at monuments was their protection. Meanwhile, in the modern approach, the protection of historical values becomes only one of many goals of preserving monuments, and even this ceases to be the most important goal.¹⁴

In traditional conservation doctrine, the preservation of historical buildings, complexes, cities and even landscapes was an end in itself. The preservation of historical values (historical, documentary, artistic) was sufficient justification for the protection of historical sites. Of course, protected monuments also served a variety of utilitarian, educational, touristic, symbolic and other functions, and their use and the need to accommodate these functions were taken into account by conservation theory. For example, the provisions of the Venice Charter on the conservation of architectural monuments indicate unequivocally that this is always favored by “making use of them for some socially useful purpose” (Article 5). However, there was no doubt that the overriding purpose of preserving a historical building is due to its historical values. Therefore, for example, changes in spatial layout or decoration are the

przestrzennym czy wystroju to „granice nieprzekraczalne przy planowaniu i zezwalaniu na modyfikacje wynikające ze zmiany funkcji” (art. 5).

Podobne rozumienie celu utrzymania zabytków potwierdzały regulacje prawne tworzące ramy dla systemów ochrony zabytków. Na przykład w polskiej Ustawie o ochronie dóbr kultury i muzeach z 1962 roku zapisano, że „celem ochrony dóbr kultury jest ich zachowanie, należyte utrzymanie oraz społecznie celowe wykorzystanie i udostępnianie dla celów naukowych, dydaktycznych i wychowawczych” (art. 2). Tak sformułowane cele obejmowały ochronę wszystkich „dóbr kultury”, a przecież zabytki były tylko fragmentem tego znacznie obszerniejszego zbioru. Rzeczywista ochrona zabytków w ubogiej socjalistycznej Polsce odbiegała od deklarowanego w ustawie celu, ale założenia ideowe były właśnie takie.

Dwie dekady później zachowanie zabytków nadal uzasadniano przede wszystkim ochroną ich zabytkowych wartości. Potwierdza to Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, ważny dokument przyjęty przez Radę Europy w 1985 roku¹⁵. Na przykład w art. 10 zapisano, że kraje przystępujące do konwencji zobowiązują się do „przyjęcia zintegrowanej polityki konserwacji zabytków”, poprzez m.in. traktowanie ochrony dziedzictwa architektonicznego „jako istotnego celu planowania przestrzennego, czy też, że należy uwzględniać konserwację, promocję i wzbogacanie dziedzictwa architektonicznego jako podstawowego elementu polityki kulturalnej, przestrzennej oraz planowania”. Współczesne wykorzystanie zabytków było oczywiście również zalecane (art. 11).

Tradycyjne cele konserwatorskiego działania podtrzymała Karta Krakowska, uchwalona przez zespół międzynarodowych specjalistów w Krakowie w 2000 roku. Zapisano tam m.in.: „Celem konserwacji zabytkowych obiektów, zarówno w kontekście miejskim, jak i wiejskim, jest zachowanie ich autentyczności i integralności, w tym przestrzeni wewnętrznych, wyposażenia i dekoracji zgodnie z ich pierwotnym wyglądem” (art. 6). Dlatego użytkowanie zabytków powinno być podporządkowane tym celom: „Wymaga również odpowiedniego wykorzystania, zgodnego z istniejącą przestrzenią i znaczeniem”.

Znaczący przełom zawiera wspomniana Konwencja z Faro. Jest to ważny dokument, ponieważ konwencje Rady Europy podlegają ratyfikacji. Kraje, ratyfikując Konwencję, zobowiązują się do realizacji jej zapisów na poziomie krajowym¹⁶. Konwencja ramowa – taki charakter ma ten dokument – określa politykę w danym zakresie. Konwencja z Faro jest więc wykładnią celów i wizji traktowania dziedzictwa w Europie.

Zasadnicza zmiana wprowadzana przez Konwencję z Faro polega na sformułowaniu nowych kierunkowych pytań stawianych ochronie dziedzictwa. Poprzednie dokumenty próbowały odpowiedzieć na techniczne pytanie „how to protect”, podczas gdy Konwencja z Faro rozbudowuje odpowiedź na pytanie „why to protect”¹⁷. Sformułowanie takiego pytania

only limits within which “modifications demanded by a change of function should be envisaged and may be permitted” (Article 5).

A similar understanding of the purpose of historical preservation was confirmed by the legal regulations that created the framework for historical preservation systems. For example, the 1962 Polish Law on the Protection of Cultural Property and Museums stipulated that “the purpose of protecting cultural property is its preservation, proper maintenance and socially expedient use and making it available for scientific, didactic and educational purposes” (Article 2). Objectives formulated in this way encompassed the protection of all “cultural property,” yet monuments were only a fragment of this much more extensive collection. The actual protection of monuments in poor socialist Poland deviated from the stated purpose of the law, but the ideological assumptions were just that.

Two decades later, the preservation of monuments has continued to be justified primarily by the protection of their historical values. This is confirmed by the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, an important document adopted by the Council of Europe in 1985.¹⁵ For example, Article 10 stipulates that countries acceding to the convention undertake to “adopt an integrated policy for the conservation of monuments,” by, among other things, treating the preservation of architectural heritage “as an important objective of spatial planning, or that the conservation, promotion and enhancement of architectural heritage should be included as a fundamental element of cultural, spatial and planning policy.” The contemporary use of monuments was, of course, also recommended (Article 11).

Traditional conservation goals were upheld by the Krakow Charter, passed by a team of international specialists in Cracow in 2000. It states, among other things: “The goal of conservation of historical buildings, in both urban and rural contexts, is to preserve their authenticity and integrity, including interior spaces, furnishings and decoration in accordance with their original appearance” (Article 6). Therefore, the use of monuments should be subordinate to these goals: “It shall also require an appropriate use, consistent with the existing space and significance.”

A significant breakthrough is contained in the aforementioned Faro Convention. It is an important document because the Council of Europe Conventions are subject to ratification. Countries, by ratifying the Convention, undertake to implement its provisions at the national level.¹⁶ A framework convention—this is the nature of the document—sets policy in a given area. The Faro Convention is thus an interpretation of the goals and vision for the treatment of heritage in Europe.

The fundamental change introduced by the Faro Convention is the formulation of new directional questions posed to the heritage protection. Previous documents attempted to answer the technical question

wskazuje, że ciężar zainteresowań zostaje przeniesiony z dziedzictwa (przedmiotu działań) na użytkowników/interpretatorów dziedzictwa (podmiotu działającego).

Konwencja z Faro w znacznym zakresie zajmuje się różnymi aspektami funkcjonowania i wykorzystania dziedzictwa. Jednak sposób i zakres przedstawienia tej problematyki wskazuje na jego instrumentalne traktowanie. Na przykład zapisano, że „celem konserwacji dziedzictwa kulturowego i jego zrównoważonego użytkowania jest rozwój społeczny i jakość życia” (art. 1 *Cele konwencji*). Znaczące są też tytuły poszczególnych artykułów: *Cultural heritage and dialogue* (art. 7), *Environment, heritage and quality of life* (art. 8), *Sustainable use of the cultural heritage* (art. 9), *Cultural heritage and economic activity* (art. 10). Poszczególne sformułowania i zalecenia nie podważają potrzeby ochrony zabytków i ich wartości, ale przenoszą punkt ciężkości na użytkowników zabytków, a właściwie na ich potrzeby. Istotę tego podejścia dobrze ujmuje zapis w *Preamble*, który określa postulowaną relację pomiędzy społeczeństwem i dziedzictwem: „[...] potrzebę umieszczenia ludzi i wartości ludzkich w centrum rozszerzonej i interdyscyplinarnej koncepcji dziedzictwa kulturowego”.

Podobnie jednoznaczne zapisy zawiera Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim. W jednym z pierwszych punktów określono: „Dziedzictwo miejskie materialne i niematerialne stanowi główny zasób pozwalający na poprawę warunków życia na obszarach miejskich, sprzyjający rozwojowi ekonomicznemu i spójności społecznej w środowisku zmieniającym się w skali globalnej” (pkt 3). Kolejne zapisy nie pozostawiają wątpliwości, że dziedzictwo, w świetle nowego podejścia ma służyć realizacji wielu zadań. W pkt. 11 zapisano: „Podejście krajobrazowe do historycznego dziedzictwa miejskiego ma na celu zachowanie jakości środowiska człowieka poprzez wykorzystywanie przestrzeni miejskich w sposób bardziej efektywny i zrównoważony, uznając ich dynamiczny charakter oraz wspierając ich różnorodność społeczną i funkcjonalną”. Przedstawiana w tych zapisach zamiana celów ochrony dziedzictwa wynika z faktu, że „teoria i praktyka w zakresie ochrony i konserwacji dziedzictwa miejskiego znacząco ewoluowały w ciągu ostatnich dziesięcioleci, pozwalając decydom i zarządzającym podchodzić w sposób bardziej skuteczny do nowych wyzwań i nowych możliwości” (pkt 15).

Znaczące poszerzenie celów ochrony dziedzictwa wiąże się również ze zmianami klimatycznymi. Dziedzictwo – obiekty, zespoły miejskie, krajobrazy kulturowe – stanowi tak znaczący element środowiska kulturowego, że musi być rozpatrywane również w kontekście zmian klimatu. Problem ma dwa główne aspekty: wpływ zmian klimatycznych na stan obiektów historycznych oraz dostosowanie historycznych obiektów do potrzeb wynikających ze zmian klimatu. W pierwszym przypadku nowe zadania polegają na wzmocnieniu ochrony wobec nasilonego działania czynników środowiskowych. W drugim – na poprawieniu różnorodnych parametrów historycz-

“how to protect,” while the Faro Convention expands the answer to the question “why to protect.”¹⁷ The formulation of such a question indicates that the burden of interest is shifted from heritage (the object of an action) to the users/interpreters of heritage (operator).

The Faro Convention deals extensively with various aspects of the operation and use of heritage. However, the manner and scope of its presentation of these issues indicates its instrumental treatment. For example, it is written that “the purpose of cultural heritage conservation and its sustainable use is social development and quality of life” (Article 1 *Aims of the Convention*). The titles of the various articles are also significant: *Cultural heritage and dialogue* (Article 7), *Environment, heritage and quality of life* (Article 8), *Sustainable use of the cultural heritage* (Article 9), *Cultural heritage and economic activity* (Article 10). The various formulations and recommendations do not undermine the need to protect monuments and their values, but shift the focus to the users of monuments, or rather their needs. The essence of this approach is well captured by a provision in the Preamble that defines the postulated relationship between society and heritage: “[...] the need to place people and human values at the center of an expanded and interdisciplinary concept of cultural heritage.”

The Historic Urban Landscape Recommendation contains similarly unambiguous provisions. One of the first points specifies: “Tangible and intangible urban heritage is the main resource for improving living conditions in urban areas, fostering economic development and social cohesion in a globally changing environment” (point 3). Subsequent provisions leave no doubt that heritage, in light of the new approach, is to serve a number of tasks. Paragraph 11 states: “The landscape approach to historic urban heritage aims to preserve the quality of the human environment through the use of urban spaces in a more efficient and sustainable manner, recognizing their dynamic character and supporting their social and functional diversity.” The sweep of heritage preservation goals presented in these provisions is due to the fact that “the theory and practice of urban heritage preservation and conservation have evolved significantly over the past decades, allowing decision-makers and managers to approach new challenges and new opportunities more effectively” (point 15).

A significant broadening of the goals of heritage protection is also linked to climate change. Heritage—structures, urban complexes, cultural landscapes—is such a significant element of the cultural environment that it must also be considered in the context of climate change. There are two main aspects to the problem: the impact of climate change on the condition of historical sites, and the adaptation of historical sites to the needs arising from climate change. In the first case, the new tasks consist of strengthening protection in the face of increased environmental factors. In the second—to improve various parameters of historical structures that affect their operation (e.g., heating, ventilation,

nych obiektów, które mają wpływ na ich eksploatację (np. ogrzewanie, wentylację, izolacyjność). Szczególnie rozwiązywanie drugiego problemu wiąże się z coraz większymi ingerencjami w historyczną formę zabytków. Niestety relacja jest jednoznaczna – im bardziej zabytki są dostosowywane do rosnących wymagań (przede wszystkim oszczędność energii), tym większych (i droższych) wymaga to ingerencji. Jednak presja zmian klimatycznych sprawia, że środowiska konserwatorskie dodają ten aspekt do programów działania. W ostatnich latach zostały stworzone obszernie dokumenty dodające cele środowiskowe do zadań ochrony dziedzictwa¹⁸. Ich realizacja w praktyce wymaga oczywiście znaczących ingerencji w formę i substancję zabytków¹⁹.

Suma nowych celów i zadań stawianych obecnie przed zachowaniem dziedzictwa musi wpłynąć na formy jego ochrony. Bez wątplenia realizacja tych celów tworzy konflikt z ochroną zabytkowych wartości oraz autentyzmu i integralności zabytków. Problem ten nie ujawnia się jednak w dokumentach doktrynalnych, gdyż zwykle formułują one jedynie cele, nie określając metod ich realizacji. To ułatwia stawianie przed ochroną dziedzictwa tak szerokich i różnorodnych zadań, które bardzo wykroczyły poza ochronę zabytkowych wartości.

Uwzględnienie poglądów interesariuszy

Trzecim znaczącym elementem transformacji teorii konserwatorskiej jest zmiana podejścia do opinii i potrzeb interesariuszy. Tradycyjna doktryna konserwatorska zakładała, że o postępowaniu z zabytkami decydują konserwatorzy (specjaliści od zabytków). Współczesne podejście do dziedzictwa zakłada, że kluczowe są opinie i oceny interesariuszy, co oczywiście ogranicza rolę służb konserwatorskich.

Dokumenty formułujące tradycyjną doktrynę konserwatorską generalnie nie określały decydentów w ochronie zabytków. Dla ich autorów było bowiem oczywiste, że o formach ochrony zabytków powinni decydować specjaliści w tej dziedzinie. Dlatego zapisy raczej podkreślały konieczność odpowiedniego merytorycznego poziomu decyzji i prac przy zabytkach, a więc niejako *implicite* zakładając, że decyzje te muszą podejmować specjaliści.

Zapisy dotyczące konieczności merytorycznych analiz i decyzji w ochronie dziedzictwa zawiera wiele dokumentów. Na przykład dwie rezolucje otwierające Kartę Ateńską (1931) zwracają uwagę na znaczenie specjalistycznej wiedzy²⁰. Pierwsza rezolucja formułuje konieczność tworzenia międzynarodowych organizacji specjalizujących się w ochronie zabytków: „Należy powołać międzynarodowe organizacje restauratorskie działające na poziomie operacyjnym i doradczym” (nr 1). Kolejna rezolucja odwołuje się bezpośrednio do jakości prac przy zabytkach: „Proponowane projekty restauratorskie mają być poddawane merytorycznej krytyce, aby zapobiec błędom, które spowodują utratę

insulation). In particular, solving the second problem involves increasing interference with the historical form of monuments. Unfortunately, the relationship is unambiguous—the more monuments are adapted to the growing requirements (primarily energy conservation), the greater (and more expensive) the interventions that are required. However, the pressures of climate change are causing the conservation community to add this aspect to their agendas. In recent years, extensive documents have been created adding environmental goals to the tasks of heritage conservation.¹⁸ Their implementation in practice, of course, requires significant interference with the form and materials of monuments.¹⁹

The sum of the new goals and objectives facing now heritage preservation must affect the forms of its protection. Undoubtedly, the implementation of these goals creates a conflict with the protection of historical values and the authenticity and integrity of monuments. This problem, however, does not reveal itself in doctrinal documents, since they usually formulate only goals without specifying methods for achieving them. This makes it easier to set such broad and diverse tasks for heritage protection, which have gone very far beyond the protection of historical values.

Consideration of stakeholder views

The third significant element in the transformation of conservation theory is the change in approach to the opinions and needs of stakeholders. The traditional conservation doctrine assumed that the handling of monuments was decided by conservators (specialists in monuments). The modern approach to the heritage assumes that stakeholders opinions and assessments are key, which of course limits the role of conservation services.

The documents formulating the traditional conservation doctrine generally did not specify the decision-makers in the monuments protection. This is because it was obvious to their authors that the forms of monuments protection should be decided by specialists in the field. Therefore, the provisions tended to emphasize the need for an appropriate substantive level of decisions and work on monuments, thus implies the assumption that these decisions must be made by specialists.

Provisions on the need for substantive analysis and decisions in heritage protection are contained in many documents. For example, two resolutions opening the Athens Charter (1931) draw attention to the importance of expertise.²⁰ The first resolution formulates the necessity of creating international organizations specializing in heritage protection: “The international restoration organizations operating on an operational and advisory level should be established” (No. 1). The next resolution refers directly to the quality of works on monuments: “Proposed restoration projects are to be subjected to substantive criticism in order to prevent errors that will result in the loss of the character and

charakteru i wartości historycznych obiektów” (nr 2). Umieszczenie tych zapisów na początku tekstu pokazuje, jak duże znaczenie nadano jakości merytorycznej decyzji i działań.

Zapisy te warto interpretować w kontekście rozdziału II *Administrative and Legislative Measures Regarding Historical Monuments*, w którym podkreślono konieczność dostosowania praw właścicieli zabytków do potrzeb należytej ochrony (interes publiczny). Tak więc Karta Ateńska niejako na dwa sposoby wskazuje konieczność działania zgodnego z perspektywą konserwatorską²¹.

W zapisach Karty Weneckiej – sztandarowego dokumentu tradycyjnej doktryny konserwatorskiej – również nie wskazano, kto ma decydować o formach zachowania zabytków. Jednak cały dokument został skoncentrowany na utrzymaniu zabytkowych wartości (restrykcyjne zalecenia dotyczące działań konserwatorskich), co jednoznacznie wskazuje na decydującą pozycję konserwatorów.

Zmiana stanowiska nastąpiła w dokumentach następnej dekady. W 1975 roku, w ramach roku architektonicznego dziedzictwa w Europie (European Architectural Year), podjęto szereg działań ważnych dla ochrony zabytków. Między innymi opracowano dwa dokumenty programowe – *European Charter of the Architectural Heritage* (Rada Europy) i *The Declaration of Amsterdam* (Kongres Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego). Wspólnym elementem tych dokumentów jest wyraźne przeniesienie ciężaru zainteresowań ponad skalę obiektu. Już na początku Deklaracji Amsterdamskiej podkreślono: „Dziedzictwo architektoniczne obejmuje nie tylko indywidualne budynki o wyjątkowej jakości i ich otoczenie, ale także wszystkie obszary miast lub wsi o znaczeniu historycznym lub kulturowym” (pkt b). Zgodnie z tym stwierdzeniem obydwie dokumenty koncentrują się na działaniach w skali historycznych zespołów. Działania w takiej skali muszą wychodzić poza zadania konserwatorskie, a tym samym konieczne jest poszerzenie kręgu decydentów. Aby ująć większą złożoność zadań i działań, wprowadzono pojęcie konserwacji zintegrowanej. Określając warunki konserwacji zintegrowanej, teksty wskazują konieczność uwzględnienia opinii grup interesariuszy (nie używano jeszcze tego pojęcia). W świetle tych dokumentów konserwatorzy nie powinni więc samodzielnie decydować o ochronie dziedzictwa architektonicznego.

Ten kierunek myślenia podtrzymały kolejne dokumenty konserwatorskie, w szczególności wykraczające poza skalę architektoniczną. W 1987 roku uchwalono Kartę Waszyngtońską, która dotyczyła ochrony miast historycznych²². Sformułowano tam zapisy zalecające włączenie ochrony miast historycznych do szerszych planów ekonomicznych, społecznych, programów urbanistycznych. Już w pierwszym punkcie Karty zapisano: „Aby ochrona miast historycznych i innych historycznych obszarów miejskich była jak najbardziej skuteczna, powinna stanowić integralną część spójnej polityki rozwoju gospodarczego i spo-

value of historic buildings” (No. 2). The placement of these provisions at the beginning of the text shows the importance given to the substantive quality of decisions and actions.

These provisions are worth interpreting in the context of Chapter II *Administrative and Legislative Measures Regarding Historical Monuments*, which emphasizes the necessity of aligning the rights of owners of historical monuments with the needs of due protection (public interest). Thus, the Athens Charter, as it were, indicates in two ways the need to act in accordance with the conservation perspective.²¹

The provisions of the Venice Charter—the flagship document of the traditional conservation doctrine—also do not indicate who is to decide on the forms of historical preservation. However, the entire document has been focused on the preservation of historical values (restrictive recommendations for conservation measures), which clearly indicates the decisive position of conservators.

The change in position came in the documents of the following decade. In 1975, as part of the European Architectural Year, a number of activities important for the preservation of historical buildings were undertaken. Among other things, two policy documents were developed—the European Charter of the Architectural Heritage (Council of Europe) and The Declaration of Amsterdam (Congress of European Architectural Heritage). The common element of these documents is clearly the shifting of the burden of interest beyond the scale of the site. The very beginning of the Amsterdam Declaration emphasizes: “Architectural heritage encompasses not only individual buildings of exceptional quality and their surroundings, but also all areas of towns or villages of historic or cultural significance” (point b). In line with this statement, both documents focus on activities at the scale of historical ensembles. Actions on such a scale must go beyond conservation tasks, and thus it is necessary to expand the circle of decision-makers. To capture the greater complexity of tasks and activities, the concept of integrated conservation was introduced. In defining the terms of integrated conservation, the texts indicate the need to take into account the opinions of stakeholders groups (the term has not yet been used). Thus, in light of these documents, conservators should not decide on the protection of architectural heritage alone.

This line of thinking has been sustained by subsequent preservation documents, particularly those that go beyond the architectural scale. In 1987, the Washington Charter was passed, which dealt with the protection of historical cities.²² It formulated provisions recommending that the preservation of historical cities be incorporated into broader economic, social, and urban planning programs. The very first point of the Charter states: “To be most effective, the protection of historical cities and other historical urban areas, should be an integral part of coherent economic and social development policies, and urban and regional planning

lecznego oraz planowania urbanistycznego i regionalnego na każdym poziomie”. Konsekwencją takiego zapisu jest uznanie udziału autorów wymienionych działań w decyzjach dotyczących dziedzictwa. Podobnie logiczne jest uznanie praw pozostałych interesariuszy do udziału w tych decyzjach. Zapisano to w 3 punkcie Karty Waszyngtońskiej: „Udział i zaangażowanie mieszkańców mają zasadnicze znaczenie dla powodzenia programu ochrony przyrody i należy je wspierać. Ochrona zabytkowych miast i obszarów miejskich dotyczy przede wszystkim ich mieszkańców”. Konserwatorzy powinni więc traktować interesariuszy jako partnerów w podejmowaniu decyzji.

Dokumenty z końca XX wieku poszerzały rolę interesariuszy w decydowaniu o dziedzictwie. Z czasem ich znaczenie bardziej rosło, w miarę jak poszerzano zadania związane z zachowaniem dziedzictwa (patrz pkt 2). W konsekwencji pojęcie „konserwacja”, nawet z różnymi dookreśleniami (konserwacja zintegrowana), przestawało opisywać charakter działań. Dlatego w Konwencji z Faro (2005) użyto określenia „podejście zintegrowane” (*integrated approach* – art. 8, 11). Takie określenie pokazało, że konserwacja przestała być nadrzędnym celem działań przy dziedzictwie – to tylko jeden z wielu celów, którym służy zachowanie dziedzictwa. Oczywiście rosnąca różnorodność celów ochrony dziedzictwa wymaga uwzględnienia coraz większej liczby coraz bardziej zróżnicowanych interesariuszy. Konserwator staje się więc tylko jednym z wielu uczestników procesu podejmowania decyzji o sposobie zachowania i wykorzystania dziedzictwa.

Dalszym etapem tego procesu były dokumenty, które jeszcze wyraźniej wzmacniały pozycję nie-profesjonalnych interesariuszy. Znaczenie interesariuszy wzrosło tak bardzo, że powołano grupę roboczą ICOMOS Our Common Dignity Rights-Based Approaches Working Group. Efektem była m.in. rezolucja uchwalona podczas 20. Zgromadzenia Generalnego w Buenos Aires w 2019 roku, zatytułowana *People-Centred Approaches to Cultural Heritage*. Podejście do dziedzictwa, uwolnione już poprzednio z priorytetów konserwatorskich, ma być wręcz skoncentrowane na użytkownikach. Dominująca rola interesariuszy oznacza słabnącą pozycję konserwatora (reprezentowanych przez niego wartości).

Współczesne podejście do roli interesariuszy w decydowaniu o dziedzictwie dobrze odzwierciedla dokument nazwany Europejskie Zasady Jakości, który opracowała międzynarodowa grupa specjalistów ICOMOS²³. Jakość interwencji w zabytkach – centralny problem tego dokumentu – jest omawiana w różnych aspektach. W rozdziale 2 – *Aspekty jakościowe interwencji na rzecz dziedzictwa kulturowego*, odniesiono się do interpretacji jakości przez interesariuszy. Zapisano tam m.in. następujące stwierdzenia: „Interesariusze mają swoje własne punkty widzenia na jakość; Jakość jest pojęciem o charakterze względnym i subiektywnym, który może zależeć od perspektywy...; Dialog pomiędzy interesariuszami na temat proponowanych interwencji

at every level.” The consequence of such a provision is the recognition of the participation of the authors of the listed activities in heritage decisions. Similarly, it is logical to recognize the rights of other stakeholders to participate in these decisions. This is recorded in the 3rd point of the Washington Charter: “Participation and involvement of local residents are essential to the success of the preservation program and should be encouraged. Preservation of historical cities and urban areas is first and foremost about their residents.” Conservators should therefore treat stakeholders as partners in decision-making.

Documents from the late twentieth century expanded the role of stakeholders in the heritage decision-making. Over time, their importance grew more as the tasks of heritage conservation expanded (see point 2). As a result, the term “conservation,” even with various definitions (integrated conservation), ceased to describe the nature of the activities. Therefore, the Faro Convention (2005) used the term “integrated approach” (Articles 8, 11). Such a term showed that conservation is no longer the overriding goal of activities at heritage—it is just one of many goals that heritage preservation serves. Of course, the growing diversity of heritage preservation goals requires the inclusion of an increasing number of increasingly diverse stakeholders. The conservator is thus becoming just one of many participants in the process of deciding how to preserve and use heritage.

A further step in the process was documents that further empowered non-professional stakeholders. The importance of stakeholders grew so much that the ICOMOS Our Common Dignity Rights-Based Approaches Working Group was established. The result was, among other things, a resolution passed at the twentieth General Conference in Buenos Aires in 2019, entitled *People-Centred Approaches to Cultural Heritage*. The approach to heritage, already freed previously from conservation priorities, is even to be user-centered. The dominant role of stakeholders implies a weakening position of the conservator (the values he represents).

The contemporary approach to the role of stakeholders in the heritage decision-making process is well reflected in the document called European Quality Principles, which was developed by the international group of ICOMOS specialists.²³ The quality of interventions in monuments—the central issue of this document—is discussed in various aspects. In Chapter 2, *Quality Aspects of Heritage Interventions*, reference is made to stakeholders’ interpretation of quality. It records, among other things, the following statements: “Stakeholders have their own perspectives on quality; Quality is a relative and subjective concept that can depend on perspective [...]; Dialogue among stakeholders about proposed heritage interventions, their relevance to different stakeholders and social groups, and the meaning of the term itself are key to achieving a high level of quality.” Of course, “cultural heritage professionals”

dotyczących dziedzictwa kulturowego, ich znaczenia dla różnych interesariuszy i grup społecznych oraz znaczenia samego terminu są kluczowe dla osiągnięcia wysokiego poziomu jakości”. Oczywiście „osoby zawodowo zajmujące się dziedzictwem kulturowym” są tylko jedną z wielu grup uczestniczących w „dialogu” na temat „proponowanych interwencji”.

Sformułowania w dokumencie ICOMOS na temat jakości interwencji nie pozostawiają wątpliwości, że opinie konserwatora nie mogą być nadrzędne, że decyzje o zachowaniu dziedzictwa nie mogą wynikać tylko z eksperckiej oceny zabytkowych wartości. Proces decyzyjny ma być dialogiem, poszukiwaniem konsensusu. Tymczasem nawet dokumenty uchwalane przez konserwatorów nie zakładają, że powinni oni mieć uprzywilejowaną pozycję w tym dialogu. Taka sytuacja tworzy więc zagrożenie, że o granicach kompromisu decyduje siła poszczególnych interesariuszy, a pozycja konserwatorów (reprezentujących wartości zabytkowe) jest słaba w konfrontacji z interesariuszami reprezentującymi wartości ekonomiczne, użytkowe, techniczne etc.

Poszerzenie zakresu działań konserwatorskich

Kolejną ważną cechą współczesnego podejścia do zabytków jest poszerzenie rozumienia działań konserwatorskich. W tradycyjnej doktrynie konserwatorskiej działania w zabytkach definiowano przede wszystkim uwzględniając zakres ingerencji w ich autentyczną strukturę. Miarą prawidłowości działań było poszanowanie historycznej formy i substancji zabytku. Tymczasem współczesne granice akceptowanych działań przy zabytkach są coraz szersze, co prowadzi aż do granic woluntaryzmu w postępowaniu z zabytkami.

Punktem odniesienia dla charakterystyki tradycyjnego rozumienia zabiegów konserwatorskich zwykle jest Karta Wenecka. W dokumencie tym sformułowano generalne zalecenia dotyczące działań przy zabytkach i zdefiniowano najważniejsze działania konserwatorskie. Konserwację – traktowaną jako podstawowe działanie przy zabytku – określono kilkoma zaleceniami, które miały zachować obiekt w stanie właściwie nie naruszonym (art. 4–8). Z kolei definiując restaurację, zapisano, że jej „celem jest zachowanie i ujawnienie estetycznej oraz historycznej wartości zabytku architektury, a opiera się ona na poszanowaniu oryginalnej substancji i autentycznych dokumentów. Proces ten musi zakończyć się w miejscu, gdzie zaczynają się domysły” (art. 9)²⁴. Ponadto wskazano, że dodatkowe prace mają być odróżnialne „od zabytkowej kompozycji architektonicznej” i mają „nosić znamię współczesności”. Rygorystyczne podejście do zabytków podtrzymały wskazania dotyczące historycznych ruin, gdzie jedynym dopuszczalnym zabiegiem jest anastyloza, określona „jako ponowne zespolenie elementów całości” (art. 15).

Krótki tekst Karty Weneckiej określał też generalne zasady prac przy zabytkach. Zalecono użytkowanie, które nie wymaga zmian układu przestrzennego

are just one of the many groups that participate in the “dialogue” on “proposed interventions.”

The wording in the ICOMOS document on the quality of interventions leaves no doubt that the conservator’s opinions cannot be overridden, that decisions on heritage preservation cannot be based solely on expert assessment of historical values. The decision-making process is supposed to be a dialogue, a search for consensus. Meanwhile, even the documents passed by conservators do not assume that they should have a privileged position in this dialogue. Such a situation thus creates the danger that the limits of compromise are determined by the power of individual stakeholders, and the position of conservators (representing historical values) is weak when confronted with stakeholders representing economic, utilitarian, technical, etc. values.

Expanding the scope of conservation efforts

Another important feature of the modern approach to monuments is the broadening of the understanding of conservation measures. In traditional conservation doctrine, actions in monuments were defined primarily by considering the extent of interference with their authentic structure. The measure of the correctness of actions was respect for the historical form and structure of the monument. Meanwhile, the modern boundaries of acceptable actions at monuments are increasingly broad, leading up to the limits of voluntarism in dealing with monuments.

The reference point for characterizing the traditional understanding of conservation efforts is usually the Venice Charter. This document made general recommendations for actions at monuments and defined the most important conservation measures. The conservation—regarded as the primary action at a monument—was defined by several recommendations, which were to preserve the structure in a properly intact state (Articles 4–8). In defining the restoration, on the other hand, it was stipulated that its “purpose is to preserve and reveal the aesthetic and historical value of an architectural monument, and it is based on respect for the original structure and authentic documents. The process must end where conjecture begins” (Article 9).²⁴ In addition, it was indicated that additional works are to be distinguishable “from the historic architectural composition” and are to “bear the mark of modernity.” The rigor of the approach to monuments was upheld by indications for historical ruins, where the only permissible treatment is anastylosis, defined “as the reassembly of the elements of the whole” (Article 15).

The short text of the Venice Charter also set general principles for work on monuments. It recommended uses that do not require changes to the spatial layout or design of the monument (Article 5). Preservation of the monument surroundings was recommended, and the erection of “structures, demolitions or modifica-

czy wystroju zabytku (art. 5). Zalecono zachowanie otoczenia zabytku i zakazano wznoszenia „struktur, wyburzeń lub modyfikacji, które wpłynęłyby na zmianę istniejących relacji brył i barw” (art. 6). Zwrócono uwagę na konieczność zachowania wystroju architektonicznego jako integralnej części zabytku (art. 8). Podkreślono konieczność zachowania historycznych nawarstwień (art. 11). Wskazano potrzebę poszanowania zabytku poprzez harmonijne dostosowanie współczesnych ingerencji (art. 12), niedopuszczalność rozbudowy zabytków (art. 13), konieczność odróżnialności współczesnych ingerencji (art. 15). Wszystkie zalecenia jednoznacznie określają i ograniczają obszar dozwolonych ingerencji. Zasady te pozwalają zaprojektować prace przy zabytku, a jednocześnie ocenić prace już przeprowadzone. Teoria konserwatorska w takim ujęciu miała zatem funkcję normatywną.

Rygorystyczne i idealistyczne rozumienie działań konserwatorskich nie zostało utrzymane. W przywołanych dokumentach stworzonych podczas Europejskiego Roku Architektury zapisano pojęcie „konserwacji zintegrowanej”. To oznaczało przede wszystkim uwzględnianie potrzeb użytkowych w zachowaniu zabytków. Tymczasem adaptacje zabytków do współczesnego użytkowania właściwie z definicji wymagają ingerencji wykraczających poza „konserwację” czy „restaurację” (rozumiane tradycyjnie, jako zabiegi o określonej charakterystyce technicznej).

Ważnym etapem w rozszerzaniu rozumienia działań przy zabytkach było przyjęcie Dokumentu z Nara²⁵. Dokument ten stanowił finał kilkuletniej dyskusji europejskich i pozaeuropejskich środowisk konserwatorskich. Ich celem było ustalenie nowego, wspólnego standardu pojęcia autentyczności. Wcześniejsze rozumienie autentyczności w konserwatorstwie europejskim nie budziło wątpliwości – „autentyczny” oznaczało prawdziwy, oryginalny, wiarygodny, rzeczywisty, niezmienny. Dlatego tylko autentyczny zabytek, jako historyczny dokument, mógł być źródłem badania i poznania przeszłości. Tylko autentyczny zabytek mógł więc być nośnikiem wartości naukowej, historycznej, artystycznej. Z tych założeń wynikały wskazania konserwatorskie maksymalnego utrzymania historycznej formy i substancji (jednocześnie).

Tymczasem konieczność uwzględnienia specyfiki dziedzictwa kultur pozaeuropejskich wymagała odejścia od warunku zachowania historycznej substancji i formy²⁶. W efekcie opracowano Dokument z Nara, który rozbudował warunki uznania autentyczności, zakładając jednocześnie, że spełnienie tylko części z nich wystarczy do uznania obiektu za autentyczny²⁷. Zapisano też, że „autentyczność” jest parametrem osadzonym w kontekście kulturowym, dlatego jego ocena nie może mieć charakteru uniwersalnego – powinna być dokonywana w obrębie poszczególnych kultur (art. 5, 6, 7, 11, 12). Takie rozumienie autentyczności otworzyło drogę do dalszego poszerzania zakresu działań wykonywanych przy zabytkach, które mogły być uznawane za prawidłowe.

tions that would alter existing solid and color relationships” was prohibited (Article 6). Attention was given to the need to preserve architectural decoration as an integral part of the monument (Article 8). The need to preserve historical overlays was emphasized (Article 11). The need to respect the monument by harmoniously adapting modern interventions (Article 12), the impermissibility of expanding monuments (Article 13), and the need to distinguish modern interventions (Article 15) are indicated. All recommendations clearly define and limit the area of permitted interference. These rules allow to design work on a monument, and at the same time to evaluate the work already carried out. Thus, the conservation theory in this approach had a normative function.

The rigorous and idealistic understanding of conservation efforts has not been maintained. The referenced documents created during the European Year of Architecture enshrined the concept of the “integrated conservation.” This meant, first and foremost, taking into account utilitarian needs in the preservation of monuments. Meanwhile, adaptations of monuments to modern use actually, by definition, require interventions that go beyond “conservation” or “restoration” (traditionally understood as treatments with specific technical characteristics).

An important step in expanding the understanding of activities at monuments was the adoption of the Nara Document.²⁵ This document was the finale of several years of discussions between European and non-European conservation communities. Their goal was to establish a new, common standard for the concept of authenticity. Earlier understanding of authenticity in the European conservation was not in doubt—“authentic” meant true, original, reliable, real, unaltered. Therefore, only an authentic monument, as a historical document, could be a source of study and knowledge of the past. Thus, only an authentic monument could be a carrier of academic, historic, and artistic value. From these assumptions arose the conservation indications of maximum maintenance of historical form and structure (simultaneously).

Meanwhile, the need to take into account the peculiarities of the heritage of non-European cultures required a departure from the condition of preserving historical structure and form.²⁶ As a result, the Nara Document was developed, which expanded the conditions for recognizing authenticity, while assuming that the fulfillment of only a part of them is sufficient to consider an structure authentic.²⁷ It also stipulated that “authenticity” is a parameter set in a cultural context, and therefore its evaluation cannot be universal—it should be made within individual cultures (Articles 5, 6, 7, 11, 12). This understanding of authenticity paved the way for further expansion of the range of activities performed on monuments that could be considered correct.

The effect of the processes presented is that the scope of works on monuments is increasingly being

Efektem przedstawianych procesów jest coraz szersze określanie zakresu prac przy zabytkach. Dobrze to ilustruje przykład podstawowego pojęcia w ochronie zabytków, czyli konserwacji. Współcześnie jest to określenie bardzo szerokie, właściwie jedynie wskazujące generalny cel działania przy zabytkach. Na przykład w szeroko popularyzowanym australijskim dokumencie The Burra Charter definicja konserwacji jest następująca: „Ochrona oznacza wszystkie procesy opieki nad miejscem, aby zachować jego znaczenie kulturowe”²⁸. To oznacza, że wszelkie działania przy zabytkach, które według realizatorów mają na celu zachowanie ich „znaczenia kulturowego” mogą być uznane za konserwację. W praktyce jest to przyzwolenie na interpretację działania przy zabytku przez jego realizatorów. Konserwacja przestaje być działaniem określonym i wynikającym z materialnej postaci zabytku. Pojęcie „konserwacja” traci więc obiektywizującą funkcję, gdyż interpretacja „znaczenia kulturowego” jest subiektywna – zależy od kontekstu i indywidualnych ocen interesariuszy.

Australijskie rozumienie pojęcia „konserwacja” można tłumaczyć specyfiką dziedzictwa w tym kraju. Jednak podobne podejście jest coraz powszechniejsze, co pokazuje dokument *Conservation of cultural property – Main general terms and definitions*, opracowany przez Europejski Komitet Normalizacji. Ten ważny dokument normatywny obowiązuje w Europie²⁹. Konserwacja jest w tym dokumencie zdefiniowana jako „środki i działania mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przy jednoczesnym poszanowaniu jego znaczenia, w tym dostępności dla obecnych i przyszłych pokoleń”³⁰. Podobnie jak w Karcie z Burra jest to więc definicja szeroka, zakotwiczona jedynie w wymaganiu „poszanowania znaczenia” dziedzictwa kulturowego i zapewnienia jego „dostępności”. W tym systemie pojęć określenie „znaczenie” (*significance*) jest jednak również szerokie i subiektywne, gdyż oznacza – „kombinację wszystkich wartości przypisanych do obiektu”³¹. W praktyce została zatem otwarta możliwość indywidualnej interpretacji pojęcia „konserwacja” i nazywania tak bardzo różnych działań przy zabytku. Przywołane poprzednio pojęcie „konserwacji zintegrowanej” obszar ten jeszcze poszerzyło. W dokumencie formułującym program „konserwacji zintegrowanej” już właściwie nie ma mowy o ochronie zabytkowych wartości: „Działania w zakresie ochrony są w coraz większej mierze ukierunkowywane na zachowanie i podkreślenie walorów całości krajobrazu kulturowego niż odrębnego obiektu, a także coraz bardziej koncentrują się na człowieku”³².

Poszerzanie znaczeń obejmuje właściwie wszystkie pojęcia określające działania konserwatorskie. Ich pola semantyczne są coraz rozleglejsze, w konsekwencji przestają określać granice dopuszczalnych działań. Pojęcie „ochrona dziedzictwa” nawet w dokumencie poświęconym jakości prac oznaczać może wszystko. We Wstępie do European Quality Principles zapisano: „[...] ochrona jest traktowana jako termin zbiorczy dla szeregu działań związanych z zachowaniem, konserwacją, restauracją, (ponownym) wykorzystaniem,

defined. This is well illustrated by the example of the basic concept in the monuments protection, namely the conservation. Nowadays it is a very broad term, actually only indicating the general purpose of action at monuments. For example, in the widely popularized Australian document called the Burra Charter, the definition of conservation is as follows: “Conservation means all the processes of caring for a place in order to preserve its cultural significance.”²⁸ This means that any activities at monuments that implementers claim are intended to preserve their “cultural significance,” can be considered as the conservation. In practice, this is an acquiescence to the implementers’ interpretation of the action at the monument. The conservation ceases to be an activity that is defined and derived from the material form of the monument. Thus, the concept of “conservation” loses its objectivizing function, since the interpretation of “cultural significance” is subjective—it depends on the context and individual assessments of stakeholders.

The Australian understanding of the term “conservation” can be explained by the peculiarities of heritage in that country. However, a similar approach is becoming more common, as shown in the document *Conservation of cultural property – Main general terms and definitions*, drafted by the European Committee for Standardization. This important normative document is in force in Europe.²⁹ The conservation is defined in this document as “measures and actions aimed at protecting cultural heritage while respecting its significance, including its accessibility for present and future generations.”³⁰ As in the Burra Charter, it is thus a broad definition, anchored only in the requirement to “respect the significance” of cultural heritage and ensure its “accessibility.” In this system of concepts, however, the term “significance” is also broad and subjective, as it means—“the combination of all values assigned to an object.”³¹ Thus, in practice, the possibility of individual interpretation of the term “conservation” and naming such a wide variety of activities at the monument was opened. The previously cited concept of the “integrated conservation” has further expanded this area. The document formulating the “integrated conservation” program no longer actually mentions the protection of historical values: “Preservation activities are increasingly directed towards preserving and highlighting the values of the cultural landscape as a whole rather than a separate structure, and are increasingly focused on the human being.”³²

The expansion of meanings extends to virtually all terms defining conservation measures. Their semantic fields are becoming more and more extensive, and consequently they cease to define the limits of permissible activities. The term “heritage conservation” even in a document dedicated to quality work can mean anything. The Introduction to the European Quality Principles notes: “[...] the conservation is taken as an umbrella term for a range of activities related to preservation, conservation, restoration, (re)use, interpre-

interpretacją i zarządzaniem”. Określenia działań konserwatorskich we współczesnych dokumentach programowych straciły funkcję normatywną.

Podsumowanie i wnioski

Przedstawiony proces przekształcania doktryny konserwatorskiej pokazuje, że zmiany dokonują się w kluczowych aspektach – przedmiotu ochrony (rozumieniu dziedzictwa), celów ochrony dziedzictwa, praw interesariuszy (decydentów), zakresu działań przy zabytkach. Zmiany te są zrozumiałe, gdyż teoria konserwatorska powinna uwzględniać uwarunkowania, w których odbywa się praktyczna ochrona zabytków. Tymczasem dwudziestowieczna teoria konserwatorska jest zbyt rygorystyczna w stosunku do obecnych uwarunkowań. W konsekwencji trzeba określić współczesny paradygmat dyscypliny.

Obecny stan nie powinien być jednak uznany za docelowy, gdyż w zbyt dużym zakresie gubi ochronę zabytkowych wartości. Dlatego mając na uwadze różnice pomiędzy tradycyjną doktryną konserwatorską, a obecnymi zapisami dokumentów doktrynalnych, można sformułować kilka założeń nowego paradygmatu ochrony dziedzictwa, które inaczej zbudują równowagę pomiędzy tradycyjnym podejściem do zabytków a obecnymi uwarunkowaniami ich ochrony.

1. Odejście od tempocentrycznego rozumienia zabytku (uznanie, że obecne pokolenia nie mają pełnego prawa dysponowania/przekształcania zabytków);
2. Nie ma uniwersalnych form działania w zabytkach, ale nadal obowiązują uniwersalne zasady postępowania konserwatorskiego (minimalizm, odróżnialność, odwracalność, podporządkowanie, etc.);
3. Nie należy relatywizować definiowania prac dokonywanych przy zabytkach (ochroną i konserwacją nie są wszelkie prace wykonywane przy zabytkach);
4. Konserwator powinien zachować uprzywilejowaną pozycję w sporze interesariuszy (w interesie społecznym odpowiada za ochronę zabytkowych wartości);
5. Zabytki reprezentują zróżnicowaną wartość (konieczne jest opracowanie metodologii pozwalających na formalne różnicowanie zabytków), dlatego należy zróżnicować zakres przekształcających je ingerencji;
6. Formy zachowania zabytków powinny przede wszystkim uwzględniać ochronę zabytkowych wartości – naukowej (dokumentalnej), historycznej, artystycznej.

Wymienione założenia formułują swoisty szkielet paradygmatu, który powinien być spójny i pełnić funkcję normatywną. Przedstawione założenia uwzględniają przede wszystkim specyfikę dziedzictwa europejskiego. Mogą zatem być wykorzystane w opracowaniu dokumentu programowego dla ochrony zabytków w Polsce. Jest to więc również apel do polskiego środowiska konserwatorskiego.

tation, and management.” The terms for conservation measures in contemporary policy documents have lost their normative function.

Summary and conclusions

The presented process of transformation of the conservation doctrine shows that changes are taking place in key aspects—the subject of protection (understanding of heritage), the goals of heritage protection, the rights of stakeholders (decision-makers), and the scope of activities at monuments. These changes are understandable, since the conservation theory should take into account the conditions in which practical conservation of monuments takes place. Meanwhile, the twentieth-century conservation theory is too rigorous in relation to current conditions. Consequently, the contemporary paradigm of the discipline needs to be defined.

The current state, however, should not be considered a target, as it loses the protection of historical values to too great an extent. Therefore, bearing in mind the differences between the traditional conservation doctrine and the current provisions of doctrinal documents, it is possible to formulate some assumptions for a new paradigm of heritage protection, which will otherwise build a balance between the traditional approach to monuments and the current conditions of their protection.

1. Moving away from the tempocentric understanding of the monument (recognizing that current generations do not have the full right to dispose/transform monuments);
2. There are no universal forms of action in monuments, but the universal principles of conservation behavior (minimalism, distinguishability, reversibility, subordination, etc.) still apply;
3. The definition of work done at monuments should not be relativized (protection and conservation is not all work done at monuments);
4. The conservator should maintain a privileged position in the stakeholder dispute (he is responsible for the protection of historical values in the public interest);
5. Monuments represent varying value (it is necessary to develop a methodology that allow formal differentiation of monuments), so the scope of transforming interventions should be differentiated;
6. Forms of preservation of monuments should primarily take into account the protection of historical values—academic (documentary), historical, and artistic.

The aforementioned assumptions formulate a kind of skeleton of the paradigm, which should be consistent and have a normative function. The assumptions presented above take into account the specifics of the European heritage. Therefore, they can be used in the development of a program document for the protection of monuments in Poland. Thus, it is also an appeal to the Polish conservation community.

Bibliografia / References

- Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*, ICOMOS, Waszyngton 1987.
- Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, UNESCO, Paryż 2003.
- Conservation of cultural heritage*, Technical Committee CEN/TC 346 38 (EN 15898:2018), 2018.
- Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, Rada Europy, 1985.
- Europejska Karta Dziedzictwa Architektonicznego*, Komitet Ministrów Rady Europy, 1975.
- European Cultural Heritage Green Paper*, Europa Nostra – ICOMOS, 2021.
- Gyurkovich Jacek, *Współczesne interpretacje klimatu miejsca*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2018, nr 55, s. 96–104.
- International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*, IInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Venice 1964.
- Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*, COM(2014) 477, Komisja Europejska, Bruksela 2014.
- Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites*, UNESCO General Conference, 1962.
- Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego*, UNESCO, Paryż 2011.
- The Faro Convention*, Rada Europy, Faro 2005.
- Rules of Procedure of the International Council on Monuments and Sites*, ICOMOS International Secretariat, Paris 2019.
- Sroczyńska Jolanta, *Wartość społeczna zabytków architektury w świetle wybranych dokumentów UNESCO*, ICOMOS, Rady Europy, kształtujących teorię ochrony dziedzictwa kulturowego, „Wiadomości Konserwatorskie” 2021, nr 65, s. 7–19.
- Szmygin Bogusław, *Dostępność architektoniczna obiektów zabytkowych dla osób ze szczególnymi potrzebami*, Narodowy Instytut Dziedzictwa – Politechnika Lubelska, Warszawa 2022.
- Rudnicka-Bogusz Marta, *Kilka uwag nad przemianami podejścia do autentyzmu materii budowlanej w kontekście odbioru społecznego w XXI wieku*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2022, nr 71, s. 7–19.
- The Faro Convention Action Plan Handbook 2018–2019*, Faro Convention Action Plan Team, 2018.
- The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, Australia ICOMOS, 2013.
- The Future of Our Pasts: Engaging cultural heritage in climate action*, ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group, ICOMOS, Paris 2019.
- Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*, ICOMOS, Quebec 2008.
- Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*, ICOMOS, Xi'an 2005.

¹ Np. brytyjski dokument *Ancient Monuments Protection Act* z 1882 r. zawierał zaledwie po kilkadziesiąt obiektów w poszczególnych regionach Wielkiej Brytanii, i były to przede wszystkim obiekty megalityczne.

² Manifest był dokumentem programowym Society for the Protection of Ancient Buildings, organizacji założonej przez Williama Morrisa w 1877 r., której zasadniczym celem była ochrona średniowiecznych budynków przed wiktoriańskimi przebudowaniami. Manifest jest dokumentem, który nadal podpisują członkowie przystępujący do Stowarzyszenia.

³ W części I „Carta del Resatauro” zapisano: „[...] historic and artistic work of the past should be respected, without excluding the style of any given period”.

⁴ W *Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites*, UNESCO General Conference, 11 December 1962, zapisano m.in. „Protection should not be limited to natural landscapes and sites, but should also extend to landscapes and sites whose formation is due wholly or in part to the work of man” (pkt 5).

⁵ *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*, IInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Venice 1964.

⁶ *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* została uchwalona podczas 32. sesji Zgromadzenia Generalnego UNESCO, Paryż 2003 r. Konwencja objęła przede wszystkim oczywiste formy dziedzictwa niematerialnego, takie jak tańce, obrzędy, stroje, zwyczaje, wierzenia etc.

⁷ *Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*, przyjęta przez 15. Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Xi'an 2005.

⁸ Zapis dokumentu brzmi: „[...] the spirit of place is made up of tangible (sites, buildings, landscapes, routes, objects) as well as intangible elements (memories, narratives, written documents, festivals, commemorations, rituals, traditional knowledge, values, textures, colors, odors, etc.)” (art. 1), *Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*, 16. Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Quebec 2008.

⁹ W polski piśmiennictwie problem „ducha miejsca” jest najczęściej podejmowany w kontekście odbudowy zespołów staromiejskich i doboru form architektonicznych, por. np. Gyurkovich 2018.

¹⁰ Definicja HUL została zawarta w art. 8 *Rekomendacji w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego*, 36 Zgromadzenie Generalne UNESCO, Paryż 2011.

¹¹ Zapis art. 2 *The Faro Convention*, Rada Europy, Faro 2005.

¹² Dokumenty standaryzacyjne w EU opracowuje European Committee for Standardization (CEN). W 2003 r. w ramach CEN został powołany nowy Komitet Techniczny (TC), który opracowuje zagadnienie „conservation of cultural property” (CEN/TC346).

¹³ Dokument EN 15898:2018 opracowany przez Technical Committee CEN/TC 346 38, zatytułowany *Conservation of cultural heritage*. Dokumenty przygotowane przez Komitet Techniczny pełnią rolę europejskich norm.

¹⁴ Por. np. Sroczyńska 2021.

¹⁵ *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe* została przyjęta przez Radę Europy w 1985 r. jako kontynuacja działań i postulatów zapisanych w Europejskiej Karcie Dziedzictwa Architektonicznego, przyjętej przez Komitet Ministrów Rady Europy w 1975 r. (Europejski Rok Dziedzictwa).

¹⁶ Polski sejm przyjął Ustawę z dnia 12 maja o ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy o wartości dziedzictwa kul-

- turowego dla społeczeństwa, sporządzonej w Faro 27 października 2005 r.
- ¹⁷ Wyjaśnienia dotyczące podejścia leżącego u podstaw Konwencji z Faro zostały przedstawione w odrębnej publikacji *The Faro Convention Action Plan Handbook 2018–2019*.
- ¹⁸ W ostatnich latach na szczególną uwagę zasługują dwa dokumenty dotyczące zmian klimatycznych w aspekcie ochrony dziedzictwa, opracowane przez międzynarodowe zespoły ICOMOS – *The Future of Our Pasts: Engaging cultural heritage in climate action*, ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group, ICOMOS, Paris 2019; *European Cultural Heritage Green Paper*, Europa Nostra – ICOMOS, 2021.
- ¹⁹ Podobne zagrożenie dla ochrony wartości zabytkowych może tworzyć bezwzględne dostosowanie zabytków do potrzeb osób ze specjalnymi potrzebami. Niewątpliwie słuszną zasadą zapewnienia pełnej dostępności architektonicznej czasami nie może być zrealizowana bez zniszczenia wartości zabytkowych obiektu. Dlatego potrzebny jest kompromis w formie zapewnienia tzw. dostępności alternatywnej, zob. Szmygin 2022.
- ²⁰ Tekst Karty Ateńskiej otwiera zaledwie 7 krótkich rezolucji, które formułują jednoznaczne stanowisko w sprawie problemów uznanych za ważne przez uczestników konferencji w Atenach.
- ²¹ Warto też podkreślić, że jeden z podrozdziałów Karty Ateńskiej został poświęcony potrzebie i znaczeniu edukacji na rzecz ochrony dziedzictwa – *The role of education in the respect of monuments (VII.b)*. Treść tych zapisów również może być interpretowana jako wsparcie konserwatorskiej perspektywy w ochronie dziedzictwa.
- ²² Pełna nazwa Karty Waszyngtońskiej brzmi: *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*, Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Waszyngton 1987.
- ²³ Dokument nazwany *European Quality Principles for EU-funded Interventions with potential impact upon Cultural Heritage*, ICOMOS, Paryż 2020, został opracowany przez grupę ekspertów zorganizowaną w ramach Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego 2018 (*Cherishing heritage: developing quality standards for EU-funded projects that have the potential to impact on cultural heritage*).
- ²⁴ W zestawieniu działań konserwatorskich w Karcie Weneckiej termin „restauracja” ma charakter techniczny. Jest to odmienne rozumienie niż w przypadku W. Morrisa, który w Manifeście „restauracja” nazywał zespół szerszych działań odtwarzających „czyste” formy stylistyczne (puryzm).
- ²⁵ *Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Preparatory Workshop*, red. K.E. Larsen, N. Marstein, Riksantikvaren – TAPIR Publishers, Oslo 1994.
- ²⁶ Problematykę przemian pojęcia autentyczności przedstawia m.in. Rudnicka-Bogusz 2022.
- ²⁷ W Dokumencie z Nara listę parametrów autentyczności sformułowano następująco: „[...] form and design, materials and substance, use and function, traditions and techniques, location and setting, and spirit and feeling, and other internal and external factors”.
- ²⁸ W art. 1.4 zapisano: „Conservation means all the processes of looking after a place so as to retain its cultural significance”, The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, Australia ICOMOS, 2013.
- ²⁹ Zgodnie z zapisami CEN/CENELEC Internal Regulations, Europejskie Standardy powinny uzyskiwać status standardów narodowych w poszczególnych krajach, które przystąpiły do tej umowy, lub powinny zostać opracowane krajowe dokumenty w takim samym brzmieniu. Standard EN 15898:2011 został opracowany przez Technical Committee CEN/TC 346 „Conservation of cultural property”, powinien zostać wdrożony w poszczególnych krajach do roku 2012.
- ³⁰ W punkcie 3.3 *Conservation terms* zapisano: „Conservation (en), measures and actions aimed at safeguarding cultural heritage while respecting its significance, including its accessibility to present and future generations”.
- ³¹ W Standardzie EN 15898:2011 zawarto też dalsze wyjaśnienia terminów. W *Conservation of cultural property – Main general terms and definitions*, zdefiniowano pojęcie „znaczenia”: „significance (en) – combination of all the values assigned to an object” (pkt 3.1.6).
- ³² *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*, COM(2014) 477, Komisja Europejska, Bruksela 2014, s. 6.

Streszczenie

Teoria konserwatorska jest formułowana w postaci tzw. tekstów doktrynalnych. Są to krótkie dokumenty, uchwalane przez różne gremia międzynarodowe – organizacje, instytucje, konferencje. Teksty dotyczą zasad i metod postępowania konserwatorskiego w grupach typologicznych zabytków, w krajach i regionach lub normują istotne działania konserwatorskie. Teksty doktrynalne pełnią bardzo ważną rolę, normując działania przy zabytkach.

Zmiany tekstów doktrynalnych można traktować jako wykładnię przemian zachodzących w teorii konserwatorskiej – ich analiza pozwala diagnozować aktualny stan teorii. Na podstawie dokumentów została przedstawiona transformacja doktryny konserwatorskiej w kluczowych aspektach – pojęcia dziedzictwa, celów ochrony dziedzictwa, udziału interesariuszy w ochronie zabytków, definiowaniu działań konserwatorskich. Suma przemian zachodzących w każdym z tych obszarów wskazuje, że w ostatnich dekadach dokonała się bardzo głęboka transformacja teorii konserwatorskiej (zmiana paradygmatu).

Abstract

The conservation theory is formulated in the form of the so-called doctrinal texts. These are short documents, enacted by various international bodies—organizations, institutions, or conferences. The texts deal with the principles and methods of the conservation practice in typological groups of monuments in countries and regions, or normalize important conservation measures. The doctrinal texts play a very important role, normalizing activities at monuments.

The changes in doctrinal texts can be regarded as an interpretation of the transformations taking place in the conservation theory—their analysis makes it possible to diagnose the current state of the theory. On the basis of the documents, the transformation of the conservation doctrine in key aspects—the concept of heritage, the goals of the heritage protection, the participation of stakeholders in the heritage protection, the definition of conservation measures—is presented. The sum of the transformations that take place in each of these areas indicates that a very profound transformation of the conservation theory (paradigm shift) has taken place in recent decades.